

תקציר

מטרת המחקר

מטרת מחקר זה הינה לנתח את תרומתם של ההורים לעיצוב זהותם הדתית של מתבגרים מהציבור הדתי לאומי, ודרכי השפעתם על גיבוש זהות זו, כפי שהיא נתפסת בעיני צעירים דתיים.

רקע תיאורטי

המושג עיצוב זהות נקבע לראשונה על ידי הפסיכולוג אריק אריקסון ב-1950. התיאורטיקן הבולט ביותר, אשר פיתח את תיאורית אריקסון ונתן לה תנופה מחקרית הוא מרסיה (Marcia, 1964, 1966, 1967) אשר הגדיר את "זהות האני" כמבנה עצמי או כארגון פנימי ודינאמי, הבנוי על דחפיו, כישוריו, אמונותיו ותולדותיו של הפרט. במחקר זה בחרנו להתמקד מתוך מגוון הזהויות שיש לאדם - בזהות הדתית.

נושא הזהות הדתית נחקר מזוויות שונות בשני העשורים האחרונים. כמו בתחומים אחרים, גם הסוכנים לסוציאליזציה דתית הם כל הגורמים שהינם בעלי השפעה על הפרט: משפחה, מורים, חברים, תנועת נוער וכלי תקשורת. הם משפיעים בין אם מתוך כוונה מודעת ובין אם לאו. ככל שהקשר עם סוכן החיברות חזק יותר, כך גדלה השפעתו. שני סוכני הסוציאליזציה המשמעותיים ביותר הם משפחה וקבוצת השווים.

(Chalfant, Beckley & Palmar, 1994)

במחקרים רבים שנעשו נבחנו מה הם הגורמים המשפיעים ביותר על עיצוב הזהות הדתית,

(Hayes & Pittelkow, 1993; Francis. & Brown, 1991; Park, & Ecklund, 2007)

וברבים מן המחקרים שנעשו, נמצאו ההורים כסוכנים המשפיעים ביותר על החיברות הדתית. (Grasmick, Patterson & bird, 1990; Hyde, 1990; mosely & brockenbrough, 1988; Beit- Hallahmi & Argyle, 1997; De- vaus, 1985; park & ecklund, 2007)

לפיכך, בחרנו לחקור את אופי השפעתם של ההורים על עיצוב הזהות הדתית של ילדיהם, באוכלוסיה שבה טרם התבצע מחקר זה בעבר, בצעירים מהמגזר הדתי- לאומי. הנוער הדתי-לאומי מתאפיין במסגרת חברתית בה הוא חי ופועל. מסגרת כזו עשויה להיות מוגדרת כתת-תרבות בפני עצמה: תת התרבות הדתית לאומית. תת תרבות כזו מאגדת בתוכה קבוצה שחבריה קונפורמיים מחד למערכת ערכים ונורמות התנהגות הנקבעות מתוקפה של האמונה הדתית, ומתייחסת מאידך, במידה זו או אחרת אל החברה הרחבה- זו שמערכת הערכים המרכזית שלה אינה דתית. (בן- צבי, 1992). הנוער הדתי- לאומי מוצא עצמו, אם כך, בקונפליקט מבני-תרבותי כפול: מחד הוא חווה את תהליך המעבר מילדות לבגרות ומשברי גיל הנעורים

הכרוכים בכך, ומאידך, מוצא עצמו חשוף מול תרבות הפנאי של העולם המערבי העומדת לא אחת בניגוד למטרות ולדרישות שמעמידים בפניו סוכני הסוציאליזציה השונים (בר לב, 1985). רצינו לבחון כיצד מצליחים הורים לגרום לילדיהם לקבל ולהמשיך בדרכם החינוכית- הדתית, ובכך למעשה, משפיעים על זהותם הדתית מול או יחד עם שאר סוכני הסוציאליזציה השונים.

כמו כן רצינו לבחון את ההבדלים באופן ההשפעה, אם ישנם, בין סגנונות ההורות השונים. (באומרינד, 1966, מק'קובי ומרטין, 1983)
שאלות המחקר הן כדלהלן:

(1) מהי מידת ההשפעה שמייחסים צעירים דתיים להוריהם בכל הנוגע לעיצוב זהותם הדתית?

(2) כיצד חשו המתבגרים שהוריהם השפיעו יותר על עיצוב זהותם הדתית?

האם ההשפעה נעשתה בדרכים ישירות, כגון חינוך מילולי/ הטפה, או שמא בדרכים עקיפות, כגון בחירת מקום מגורים, מוסד חינוכי, מסגרת חברתית וכדומה.. (Ericson, 1992 ;Cornwall,1988)

(3) כיצד תופסים צעירים דתיים את השפעת הוריהם לאורך השנים? כהשפעה נחלשת (Francis & ,1991

Brown) או מתמשכת (Myers, 1996)?

(4) כיצד ראו המתבגרים את השפעת סגנון ההורות של הוריהם כמשפיעים על עיצוב זהותם הדתית?

(5) מי נתפס כמשפיע יותר על עיצוב הזהות הדתית בעיני המתבגרים? דמות האב או האם? מדוע?

אוכלוסיית המחקר

אוכלוסיית המחקר כללה עשרים נחקרים, עשרה בנים ועשר בנות מהציבור הדתי לאומי, בגילאי 22-28. המרואיניים הינם בוגרי אולפנות וישיבות תיכוניות, שהן מסגרות חינוך נפרדות לבנים ולבנות ושייכים לזרם הדתי לאומי. הנחקרים נבחרו באופן אקראי, כאשר הם גרים במקומות שונים, ערים וישובים בכל רחבי הארץ.

כלי המחקר

המחקר בוצע בשיטת מחקר איכותנית. כלי המחקר בו השתמשנו היו ראיונות חצי מובנים שאותם ערכנו עם אוכלוסיית המחקר. הראיונות הינם בעלי אופי סיפורי- תיאורי, הראיון הינו מודרך ממוקד – כאשר הוא התבצע על-ידי תדריך כתוב המפרט את הנושאים המוגדרים מראש, הקשורים למטרת המחקר, אך סדר השאלות וניסוחן אינם מוגדרים מראש ואינם חייבו את המרואיין. למרואיין הייתה יכולת להגיב גם לנקודות חדשות והיה בעל חופש תגובה רחב. כל הראיונות הוקלטו בזמן אמת ושוכתבו זמן קצר לאחר סיום הראיון, בצורה בה נאמרו.

ניתוח הממצאים

ניתוח הראיונות נעשה על פי גרוס (1995). על פי גישה זו איתרנו תחילה מילים החוזרות על עצמן מספר פעמים. את המילים הללו קיבצנו לקטגוריות. ניסינו למצוא קשר בין הקטגוריות ובכך להגיע לאיזו שהיא קונספטואליזציה תיאורטית בהתאמה לספרות המחקרית שעסקה בנושא. כלומר, לאחר עריכת הראיונות, ביצענו את שלב הקריאה המגלה, בו קראתי את כל החומר שאספתי בראיונות והשוותי בין הראיונות השונים כדי למצוא רעיונות דומים ונושאים שחוזרים על עצמם בראיונות השונים. כך גיליתי את התמות המרכזיות ובנינו מהן קטגוריות המופיעות במחקר. בשלב השלישי נעשה ניתוח תוך-קטגורי, שהביא ליצירת תת-קטגוריות. כך שבכל אחד מן הפרקים נוצרו תתי-פרקים בעלי אמירה וממצא מסוימים ובעלי כותרת משלהם המרמזת על אופי הממצא.

הממצאים העיקריים

- מתוך הראיונות שנערכו ניתן להבחין בשלושה סגנונות הורות: סמכותי, שתלטני ולא מעורב. נראה כי המרואיינים משלושת סגנונות ההורות, תופסים בסופו של דבר את ביתם כבעל השפעה רבה ביותר עליהם מבחינה דתית, אך חשוב לציין כי מחקר זה אינו בא לבדוק הבדלים בתוצאה המעשית של השפעת סגנון ההורות על אורח החיים אותו בחרו הנבדקים, כיוון שלכתחילה נבחרו מרואיינים שהמשיכו את דרכם החינוכית של הוריהם ונשארו במסגרת אורח חיים דתי, אלא המחקר בדק את האופן בו תפסו הנחקרים את ההשפעה הדתית של הוריהם עליהם ואת ההבדלים בדרכי השפעה אלה.

- נמצא כי נחקרים להורים בעלי סגנון הורות סמכותי הציגו את הוריהם באור חיובי ביותר- כסגנון שהוא אוטונומי ומעצב, נותן מרחב וחופש יחד עם העברה ברורה של מסרים כך שהנחקרים ציינו שידעו במדויק מה מצופה מהם גם אם זה לא נאמר מפורשות. מרואיינים להורים בעלי סגנון סמכותי נותנים חשיבות גדולה לדוגמא האישית של הוריהם, לדרך הלא-מילולית בה הועברו המסרים הדתיים, ההרגלים, הטקסים והריטואלים הדתיים. בעוד נחקרים להורים בעלי סגנון הורות שתלטני מדגישים את השפעת ההורים באופן ישיר ומילולי, לעיתים כופה, ומוצאים אותה כפחות עדיפה. וכן בחוויה של המתבגרים כאשר בסגנון הסמכותי זיכרונותיהם טובים מזמני השבתות והחגים ובסגנון השתלטני זכורים להם ימים אלה כזמן של קפדנות וענישה, ואף טיב הקשר עם ההורים בגיל ההתבגרות שונה בין שני סגנונות הורות אלה- כאשר הוא מיטבי יותר בקרב ההורים בעלי סגנון ההורות הסמכותי.

- אופן ההשפעה הבולט ביותר שחזר על עצמו במהלך הראיונות הינו הדיגום (modeling) ממנו למדו המתבגרים באמצעות חיקוי (בנדורה, 1969). כלומר, על ידי התבוננות בהורים, וראיית ההורים כמודל לחיקוי למדו המרואיינים כיצד מצפים מהם להתנהג וכך באופן עקיף ולא ישיר (כגון הטפות ומלל) השפיעו ההורים על עיצוב זהותם הדתית של המתבגרים.

- אמצעי נוסף של השפעה שבלט בראיונות היה הבניה של ריטואלים והרגלים דתיים באורח החיים המשפחתי על ידי ההורים כגון: נטילת ידיים, ברכות לפני ואחרי האוכל, הליכה בשבתות וחגים לתפילות בבית הכנסת וישיבה סביב שולחן השבת. מתוך הממצאים העולים מן המחקר, נראה כי בביתם קיבלו המרואיינים את ההרגלים המעשיים לקיום המצוות ואורח חיים דתי, ומתוך אותם הרגלים למדו מה הם הסטנדרטים הרצויים של התנהגות דתית.

- נמצא כי צורת השפעה שצינו נחקרים מכל סגנונות ההורות היא השפעת ההורים באופן עקיף על ידי בחירת מקום מגורים, חברה, מוסד לימודים, תנועת נוער וכדומה.

- כמעט ולא באה לידי ביטוי השפעה דרך מתן הסברים או לימוד עם ההורים, את ההסברה והפיתוח השכלי שהעניקו מודעות והבנה לאותם הרגלים שרכשו המתבגרים בבית, נראה מדבריהם כי רכשו בשלב מאוחר יותר, מחוץ לביתם, במוסדות התורניים שבהם למדו בשנות התיכון (אולפנות וישיבות) ולאחריהן (מדרשות לבנות, מכללות, ישיבות הסדר, ישיבות גבוהות ומכינות קדם צבאיות).

- ממצא אשר הפתיע אותנו מאד בכך שחזר על עצמו בניגוד לציפייתנו כמעט אצל כל המרואיינים היה העובדה כי לרוב נמנעו ההורים מעימותים עם ילדיהם המתבגרים, גם כשהללו לא נהגו כפי רצון ההורים מבחינה דתית, בגיל ההתבגרות ובבגרות המוקדמת, ובכך למעשה, לטענת המרואיינים ניתן להם יותר חופש בחירה. כמו כן הסבירו המרואיינים כי לא חשו צורך למרוד בהוריהם "מרד נעורים" מבחינה דתית.

- מן המחקר עלה כי לא ניתן להצביע בבירור על הורה אחד שנתפס כמשפיע יותר מבחינה דתית, אך ראינו את השוני בתפיסת שני ההורים כסוכני דת, כאשר לרוב דמות האב נתפסה כמקפידה יותר על קיום מצוות הלכתיות, ואילו דמות האם נתפסה כקשורה יותר לתחום האמונה וההשקפה הדתית.

- מן המחקר הנוכחי עולה כי בתחילת שלב הבגרות המוקדמת ישנם עדיין שינויים בזהות הדתית של הנחקרים, ושלב בניית הזהות אינו מסתיים בסוף גיל ההתבגרות.

- מצאנו כי לדעת הנחקרים, השפעת ההורים הולכת ומשתנה עם השנים ואף נחלשת בעקבות עזיבת בית ההורים, אם כי ישנם הדברים שממשיכים להשפיע על המרואיינים גם כשהם מתבגרים ועוזבים את בית הוריהם, כגון: קבלה של יסודות הדת, אהבת התורה, יחס לרבנים ואמונת חכמים, הקפדה במצוות ואף שיקולים דתיים בבחירת מקצוע לחיים.

- הבדלים שנמצאו בין בנים לבנות: הקונפליקטים שכן הוזכרו בין ההורים למתבגרים, הקשורים בענייני דת, היו אצל הבנים- השכמה לתפילת הבוקר, ואילו אצל הבנות הופיע יותר העניין של צניעות בלבוש ובהתנהגות עם בני המין השני בפומבי. מעניין לציין כי דווקא אצל הבנות הוזכר יותר העניין של שאילת שאלות באמונה וחיפוש עצמי בזמן התיכון- בעיצומו של גיל ההתבגרות ואצל חלקן החיפוש הזה נמשך גם לאחר התיכון במוסדות שונים, ואילו אצל הבנים לא הוזכר כמעט כלל העניין של חיפוש עצמי ובירור בזמן התיכון אלא רק לאחריו, בתחילת שנות הבגרות המוקדמת, במוסדות לימודי המשך בישיבות ההסדר, המכינות וכדומה.

מסקנות המחקר

מחקירתם של מבוגרים צעירים שעיצבו את זהותם הדתית בהתאם לאופן שבו חונכו על ידי הוריהם ניתן ללמוד על חשיבותם של שני אופני ההשפעה העיקריים: המודלינג- הדיגום וכן הבניית הריטואליים הדתיים. בדברי המרואיינים חוזרים שוב ושוב הביטויים כי בביתם הם קיבלו מהוריהם את הבסיס והיסודות לזהות דתית, על ידי שני אופני השפעה אלה, ואת הבסיס הזה פיתחו אחר כך על ידי סוכני סוציאליזציה נוספים כגון: מוסדות לימוד תיכוניים (אולפנות וישיבות) מוסדות להשכלה גבוהה (מכון גבוה, מכללות דתיות) או מדרשות לבנות וישיבות הסדר / מכינות לבנים. אמצעי השפעה עיקרי נוסף הוא דרך ההשפעה העקיפה בבחירת מקום מגורים ומוסדות לימוד. נראה כי המרואיינים ראו בחיוב את העובדה כי הוריהם נתנו להם חופש בתחומי דת מסוימים ולא נכנסו איתם לקונפליקטים על כל עניין דתי, וכי דבר זה גרם להם כמתבגרים, להרגיש שאין להם צורך ב"מרד נעורים" סביב ענייני דת. במחקר הנוכחי נמצא כי סגנון ההורות הסמכותי נתפס בעיני הנחקרים ככזה שמיטיב עם העברת השדר הדתי מן ההורה אל הילד מעצם היותו נותן לילד גבולות ופיקוח יחד עם הנמקה ומתן מרחב וכבוד, בעוד שסגנון ההורות השתלטני נתפס אצל המרואיינים כמשבש את העברת השדר הדתי- אם עקב חוסר עקביות של ההורה, או עקב קפדנותו היתרה. נראה כי מרבית ההורים במחקר, שהיו בעלי סגנון הורות סמכותי פעלו על פי שלושת המרכיבים של תיאורית ההכוונה העצמית (Self-Determination Theory)

(Deci & Ryan, 1985) והעניקו לילדיהם תחושת אוטונומיה, תחושת מסוגלות ותחושה של שייכות, וייתכן

כי דבר זה תרם לעובדה כי ילדיהם אימצו לעצמם את הדרך שביקשו הוריהם להנחיל להם.

